

บทบรรณาธิการ “โฉมหน้าใหม่ของสื่อสารพัฒนาการ”

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง บริบทโลกที่เข้าสู่ยุค “สงครามเย็น” (Cold War) ที่มีการแบ่งขั้วเศรษฐกิจการเมืองเป็นสองค่าย ระหว่างค่ายโลกทุนนิยมเสรีกับค่ายโลกสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ที่ต่างฝ่ายต่างพยายามแสวงหาประเทศแนวร่วมและช่วงชิงชัยทางอุดมการณ์เหนือฝ่ายตรงข้าม

ในบริบทโลกดังกล่าวนี้เอง สหรัฐอเมริกาได้พยายามสถาปนาสถานะนำทางอำนาจของฝั่งค่ายทุนนิยมเสรี โดยไม่เพียงแต่มีการประกาศแผนงานฟื้นฟูยุโรป หรือที่เรียกว่า “Marshall Plan” ขึ้นเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 1947 เท่านั้น แต่ยังมี การผลักดันให้เกิดการผลิตองค์ความรู้และงานวิจัยด้าน “สื่อสารพัฒนาการ” (development communication) กันอย่างเป็นล่ำเป็นสันนับตั้งแต่ทศวรรษ 1950-1960 เป็นต้นมา โดยในยุคแรกมีนักวิชาการ 4 เสาหลักที่ผลักดันขับเคลื่อน องค์ความรู้ดังกล่าว อันได้แก่ Daniel Lerner, Wilbur Schramm, Everett Rogers และ Lucian Pye ที่พยายามพิสูจน์ให้เห็นศักยภาพของสื่อ (หรือกล่าวเจาะจงลงไป ก็คือ สื่อมวลชน) ในการเปลี่ยนแปลงประเทศต่างๆ ไปสู่ความทันสมัย สื่อทั้งหลาย จึงมีสถานะเป็นทั้งเครื่องมือ (tool) ในการพัฒนา และเป็นตัวชี้วัด (indicator) ของ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

และที่สำคัญ เมื่อศาสตร์ด้านสื่อสารศึกษา วารสารศาสตร์ และนิเทศศาสตร์ ก่อรูปก่อร่างขึ้นในสังคมไทย ชุดความรู้ของแนวคิดทฤษฎีและวิวิธวิทยาของการสื่อสาร กับการพัฒนาดังกล่าว ก็ได้ไหลเข้ามา “ปักหมุด” ในวงวิชาการของไทย และเป็น องค์ความรู้ที่ครอบงำเป็นกระแสหลักนับแต่นั้น แต่อย่างไรก็ดี เกินกว่ากึ่งศตวรรษ ผ่านไป แม้ว่าศาสตร์ด้านสื่อสารเพื่อการพัฒนาจะผ่านร้อนผ่านหนาว หรือแม้แต่ผ่าน จุดสูงสุดที่เคยเป็น “ยุคทอง” ของการพัฒนาองค์ความรู้ไปแล้ว นับจากที่หลักสูตร บัณฑิตศึกษาด้านสื่อสารพัฒนาการที่เคยเปิดสอนกันอย่างเฟื่องฟูพากันซบเซา หรือ ล้มหายตายจากไปด้วยผู้สนใจศึกษาได้ลดจำนวนลงอย่างมีนัยสำคัญ แต่ทว่า ภายใต ความเปลี่ยนแปลงแห่งศาสตร์วิชาดังกล่าว นักวิจัยสื่อสารศึกษาก็ยังคงค้นคว้าความรู้ และผลิตโครงการงานวิจัยการสื่อสารเพื่อการพัฒนากันอย่างอย่างต่อเนื่อง เพียงแต่ ว่าท่วงทีลีลา โจทย์การวิจัย และแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ ก็มีการปรับรูปโฉมโฉมใหม่พรณ

กันเสียใหม่ จนกลายเป็นกระบวนทัศน์ที่อาจดูผิดแผกแตกต่างไปจากที่นักทฤษฎีรุ่นแรกๆ ได้วางศิลาฤกษ์บุกเบิกเอาไว้

เพื่อตามติดร่องรอยการดำรงอยู่และความก้าวหน้าขององค์ความรู้การสื่อสารกับการพัฒนารุ่นล่าสุด วารสารวิชาการ *วารสารศาสตร์ ฉบับหัวเรื่อง “โฉมหน้าใหม่ของสื่อสารพัฒนาการ”* นี้ จึงขอประมวลตัวอย่างของบทความวิชาการที่ผู้เขียนหลายคนรังสรรค์ขึ้น เพื่อตอบโจทย์ด้านการสื่อสารกับการพัฒนาที่หลากหลายหลากแง่มุมแตกต่างกันออกไป

ในขณะที่ทฤษฎีสื่อสารพัฒนาการแต่เดิมจะสนใจวิเคราะห์บทบาทของสื่อสารมวลชน รวมไปถึงการสื่อสารในระดับที่กว้างออกไปจากตัวปัจเจกบุคคล หัวข้อการสื่อสารระดับภายในบุคคล (intrapersonal communication) ก็เลยกลายเป็นองค์ความรู้ที่ค่อนข้างแร้นแค้นจำกัดมากในศาสตร์วิชา และในเวลาเดียวกัน เพราะคนรุ่นใหม่มีแนวโน้มจะเกิดอาการ “สติแตก” กำเริบอยู่เป็นเนืองๆ มนต์ศักดิ์ ชัยวีระเดช จึงเลือกบททวนวรรณกรรมและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสติกับการรู้เท่าทันสื่อ กันสักครั้ง โดยหวังจะให้เป็น “จิ๊กซอว์” อีกตัวหนึ่งที่มาเติมเต็มและตอบข้อสงสัยต่ออาการ “สติแตก” ไม่สมประดีของผู้คนทุกวันนี้

ประเด็นการสื่อสารโภชนาการ การสื่อสารเพื่อการพัฒนาเด็ก และการสื่อสารการเกษตร ดูจะเป็นสามประเด็นแรกๆ ที่นักสื่อสารพัฒนาการยุคบุกเบิกให้ความสนใจศึกษามาก่อน บทความวิจัยสามเรื่องก็ได้้นำประเด็นทั้งสามนี้มาต่อยอดตั้งคำถามด้วยมุมมองใหม่ๆ ใช้อย่างน่าสนใจ โดยในประเด็นแรกนั้น เมื่อบริบทของเศรษฐกิจสังคมเปลี่ยน พรรณวดี ประยงค์ ได้ทำวิจัยให้เห็นว่า ภายใต้การปะทะต่อกันว่าททกรรมนวมงที่บงการความคิดของแม่ๆ มานานหลายทศวรรษ แม่รุ่นใหม่ในปัจจุบันจะแสวงหาข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ผ่านสื่อใหม่ อย่างเฟซบุ๊กแฟนเพจกันอย่างไร เพื่อจะยืนยันในตรรกะที่ว่า “นมไหนใครว่าแนนมแม่สิแน่นกว่าใคร”

ในประเด็นถัดมา นันทยา ดวงภุมเมศ และสิรินทร พิบูลภาณุวัฒน์ ได้ทบทวนองค์ความรู้การสื่อสารกับการพัฒนาเด็กที่ผ่านมา และพบว่า จากเดิมการสื่อสารถูกมองว่าเป็นเครื่องมือขัดเกลาทางการเมืองให้กับเยาวชน แต่หากนักพัฒนาได้อาศัยนวัตกรรมเชิงกระบวนการที่เรียกว่า “พื้นที่สร้างสรรค์” ในการทำงานแล้ว เขาก็สามารถผลักดันให้เกิดกลไกการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่จรรโลงความเป็นพลเมือง (citizenship) ให้แก่เยาวชนไทยได้อย่างมีสัมฤทธิ์ผล

และในประเด็นการสื่อสารการเกษตร อติพล เอื้อจรัสพันธุ์ ได้สังเกตเห็นว่า แม้ว่า “กลีกรแข็งขันเป็นกระดุกสันหลังของชาติ” ก็ตาม แต่ทว่าโครงการวิจัยสื่อสารการเกษตรในบ้านเราแทบจะกลายเป็นประเด็นที่ล้าหลังในสายตาวงนักวิจัยรุ่นใหม่ๆ ไปเลย ผู้เขียนจึงเลือกทบทวนหวนคิดย้อนกลับไปสำรวจสถานการณ์ล่าสุดของการใช้สื่อของเกษตรกรไทย ในท่ามกลางการปะทะประสานกันของสื่อเกษตรแบบดั้งเดิมกับการสื่อสารเกษตรที่ผ่านแพลตฟอร์มใหม่ๆ ในทุกวันนี้

ในลำดับถัดมา กับคำถามเรื่องสื่อมวลชน ที่เดิมถูกมองว่าเป็นสื่อกระแสหลักในการใช้เป็นเครื่องมือเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไปสู่ความทันสมัย บทความอีกสามเรื่องที่เหลือก็ได้ย้อนกลับไปทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่และการปรับตัวของสื่อมวลชน ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากแห่งศตวรรษที่ 21 โดยเริ่มจากเอกชัย แสงโสภา ที่เห็นว่า บทบาทของสื่อมวลชนเคยทำหน้าที่สร้างภาพสรุปเหมารวม (stereotype) ให้กับกะเทยและเพศที่สาม ในฐานะเพศวิถีที่แปลกหูแปลกตาไปจากคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม แต่ในเวลาเดียวกัน กลับเป็นสื่อมวลชนอย่างไร้ทัศนคติอีกเช่นกัน ที่ทุกวันนี้ได้ผลิตภาพตัวแทนแห่งการต่อสู้ต่อรองของกลุ่ม “ชายชาวสีรุ้ง” และเป็นพื้นที่ช่วงชิงทุน (capitals) หลายๆ ชนิด เพื่อจะเสริมอำนาจของกะเทยในการเป็นปัจเจกผู้กระทำการที่จะสื่อสารกับสาธารณชน

ตามมาด้วย ษิฐุ ประมวญูกับการเลือกศึกษาสื่อบันเทิงอย่างรายการเกมโชว์ *Take Me Out Thailand* โดยตั้งคำถามว่า ในขณะที่โทรทัศน์มักถูกปรามาสว่าเป็นพื้นที่ผลิตความบันเทิงซึ่งดูไร้สาระและไม่น่าจะมีคุณค่าใดๆ แต่ผู้เขียนกลับพินิจพิจารณาว่า ภายใต้ฉากหน้าของความบันเทิงอย่างเกมโชว์ แท้จริงแล้วกลับเป็นพื้นที่ของการติดตั้งอุดมการณ์และโลกทัศน์ทางสังคมให้กับมวลชน เจกเช่นที่ภาพจำลองในรายการ *Take Me Out Thailand* ก็คือเวทีที่คนชั้นกลางยุคนี้ผลิตและผลิตซ้ำกรอบความคิดเรื่องการเลือก “คู่ครอง” ที่ “คู่ควร” นั่นเอง

และสุดท้าย ทิพย์อนงค์ จินตวิจิต ที่ตั้งคำถามต่อทิศทางของนิตยสารไทย ในท่ามกลางสัญญาณแห่งการปิดตัวลงอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะหาคำอธิบายว่า หากสื่อสิ่งพิมพ์ที่มีอายุเกินกว่าศตวรรษนี้จะดำรงบทบาทหน้าที่หลากหลายให้กับผู้คนในสังคมไทยได้แล้ว นิตยสารจะปรับตัวเพื่อต่อต้านคลื่นพายุแห่งความเปลี่ยนแปลงที่ถาโถมในแวดวงสื่อทุกวันนี้กันอย่างไร

ความพยายามตอบคำถามที่ต่างกันไปของบทความทั้ง 7 เรื่องข้างต้น ต่างสะท้อนให้เห็นว่า แม้ปัจจุบันความสนใจในศาสตร์ “สื่อสารพัฒนาการ” อาจจะไม่ได้อยู่ในยุครุ่งเรืองเฟื่องฟูเท่ากับช่วงศตวรรษที่ 20 แต่องค์ความรู้ที่เผยแพร่ “โฉมหน้าใหม่ของการสื่อสารพัฒนาการ” ก็มีการวิวัฒน์และพัฒนาการซึ่งสัมพันธ์กับโลกความเป็นจริงในการสื่อสารแห่งมนุษย์ และที่สำคัญ ศาสตร์แขนงนี้ก็ยังคงรอคอยการวิจัยค้นคว้าเพื่อหาคำตอบให้กับโจทย์ใหม่ๆ สำหรับแวดวงสื่อสารศึกษากันต่อไป

สมสุข หินวิมาน

บรรณาธิการ